Список цитируемых источников:

1. Журавлева И.В. Здоровье подростков: социологический анализ. - М.: Издательство института социологии РАН, 2002.
2. Внезапная смерть // Под ред. А.М. Вихерт, Б. Лауна. - М., 1980.
3. Константинова Л.В. Социальная политика: штрихи к социологической концепции // Социологические исследования. 2005. - 221 с.
4. Максимова Т.М., Леонов С.А. и др. Современные проблемы оценки состояния здоровья населения. - М.: ВНИИМИ (Обзор. инфор.),1987. - Вып. 4
5. Ананьев В.А. Основы психологии здоровья. Книга 1.- СПб.: Речь, 2006. - 384 с.
6. Валеология. Курс лекций. Сост. О.Н. Московченко, Т.А. Катцина, А.К. Дашкова. - Красноярск, 2007. - 95 с.
7. Гиппократ. Избранные книги: Пер. с греч. - М., 1936.
8. Дмитриева Н.Б. Психология здоровья личности. Учебное пособие / Н.Б. Дмитриева. - Казань: ТГГПУ, 2010. - 61 с.
9. Донозологический контроль и укрепление соматического здоровья и функциональных резервов организма человека (Технология «Навигатор здоровья»). - М., 2006.

УДК 78.046
DOI 10.58649/1694-8033-2023-1(113)-114-120

Ныязбекова Р.М.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Ныязбекова Р.М.
КНУ им. Ж.Баласагына
Nyazbekova R.M.
KNU J. Balasagyn

ORCID: 0009-0001-8621-6501

ЧОҤ АДАМДАР МЕНЕН ИШТӨӨДӨ САЛТТУУ ЛЕКЦИЯ МЕНЕН ЧЕКТЕЛҮҮГӨ БОЛОБУ
МОЖЕТ ЛИ РАБОТА СО ВЗРОСЛЫМИ ОГРАНИЧИВАТЬСЯ ТРАДИЦИОННОЙ ЛЕКЦИЕЙ
CAN WORK WITH ADULTS BE LIMITED TO THE TRADITIONAL LECTURE

Аннотация: Макала акыркы убакта студенттердин билим алуусунда болуп жаткан көйгөйлөрдү чагылдыруу менен алардын ичинен чоң адамдар менен иштөөдө бир гана лекция менен чектелүүгө болбой тургандыгына арналган. Ар кандай окумуштуулардын тыянактарына таянуу лекциянын керектигин, бирок аны менен чогу окутуунун башка формаларын да колдонуу керектигин карап чыгуу. Коом өзгөрдү, угучуулардын баарын дистанттык окутууга өткөрсөк кандай болот? - деген суроо жаралып, лекцияда ашыкча убакыт кетирип аткан жокпузбу,- деген суроону карап чыгып, окуу процессин уюштурууда «лекция» менен гана чектелбестен башка формаларын колдонууну керектигин далилдейт.

Аннотация: Статья посвящена тому, что нельзя ограничиться одной традиционной лекцией при работе со взрослыми людьми. Основываясь на выводах разных ученых, следует учитывать, что лекция (аудиторная занятия), необходима при работе со взрослыми людьми, но вместе с ней должны использоваться и другие формы обучения. Возникается такие вопросы как не тратим ли мы лишнее время на лекции, как насчет того, чтобы перевести всех слушателей на дистанционное обучение? Общество изменилось, что при организации учебного процесса необходимо использовать не только «традиционную лекцию», но одновременно и другие формы обучения.

Annotation: The article is devoted to the fact that one cannot limit oneself to one traditional lecture when working with adults. Based on the findings of various scientists, it should be borne in mind that a lecture (classroom session) is necessary when working with adults, but other forms of education should be used along with it. Questions arise such as are we wasting extra time on lectures, how about transferring all students to distance learning? Society has changed that when organizing the educational process, it is necessary to use not only the "traditional lecture", but at the same time other forms of education.

Негизги сөздөр: билим берүү, чон адамдар, лекция, илим, интеллект, окутуунун формалары.

Ключевые слова: образование, взрослые, лекция, наука, интеллект, формы обучения.

Keywords: education, adults, lecture, science, intellect, forms of education.

Азыркы учурдагы окутуучулардын арасында окуу процессин уюштурууда «лекция» менен гана чек коюга коюуга болобу? Замандын талабына ылайык башка да формаларды колдонуу керекпи, - деген маселе келип чыгат. Бирок ага чейин лекциянын кызыгы кетип баратабы? окуу процессинде лекциянын ордун жана ролун кайра карап чыгалыбы, заманбап жогорку мектепте билим берүүдөгү лекциянын мааниси жөнүндө талкуу, бул мугалимдин да, студенттин да убактысын текке кетирүү болуп калган жокпу? - деген суроо жаратат.

Мурунку окумуштуулардын айтымында окуу процессинде лекция эң негизги ролду ойногон. Мисал катары А. Г. Столетов тарыхта илимдин улуу физик катары гана эмес, лекция чебери катары таанымал. А.Г.Столетов ар дайым аудиториянын өзгөчөлүгүн сезип, анын деңгээли менен өзүнө да көп нерселерди пайдаланган. Анын окуган лекциясы угуучуну бардык жагынан арбап, лекциясынын мазмуну боюнча уккандардын билимине жараша жана кесиптик даярдыгынын тили боюнча окуган [1].

Ар бир лекция жогорку денгээлде өтүү үчүн көп окуудан сырткары аудиториядагы угуучуларды сезиш керек. Эгерде лектор сүйлөп жатканда өзү тажаса, аудиториядагы угуучулар аны сезип андан эки эсе тажашат. Лектордун аудиторияга кантип киргенинен баштап, лекция окуп жатканда угуучулар менен байланыш түзө алганы, визуалдык аларга таасир тийгизгени (досканы колдонуу, презентация, анын мимикасы), угуу таасири (үндүн бийиктиги жана тембри, дикция, интонация, паузалар) ж. б. ушулардын баардыгы угуучуну тажатпоого кызыгуусуна таасир берет.

Акыркы убакта студенттердин эсинде калуу үчүн лекцияларда эң татаал баяндамаларды түшүндүрүүдө жарашыктуу презентациялар көрсөтүлүп келет. Презентация - лекциянын маанилүү учурларын, фактыларды чагылдыруу эң сонун натыйжасын берип келет, бул дагы мугалимдин өзгөчө искусствосун талап кылып, лекциянын уникалдуулугун жана алмаштырылгыс экендигин көрсөтөт. Угуучулардын 1 жана 2–курстар арасында

изилдөө жүргүзүлүп «онлайн-окуу» жана салттуу окутуунун формаларында каалагандардын санына төмөндүгүнү түздү:

№	**Тайпа**	**Онлай-окутуу формасы**	**Салтуу окутуу формасы**
1	НК-1-22	12	13
2	ЖУИ-1-22	14	13
	Баардыгы	26	26
	Жыйынтыгы	50%	50%

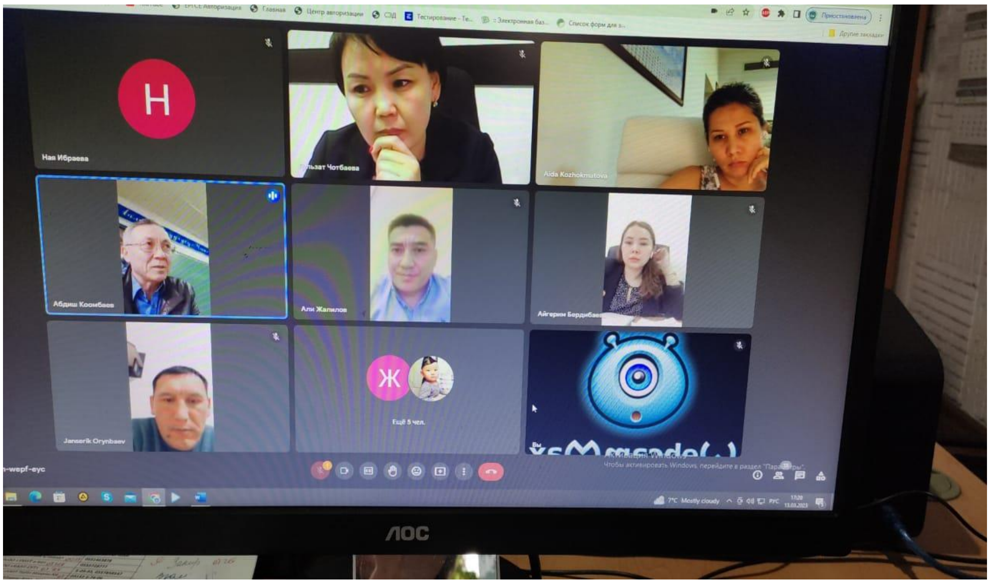

Сүрөт. №1. **Онлай-окутуу формасы. «Мамлекет жана укук теориясы» сабагында. Тайпа ЖУИ-1-22.**

Пандемия убагында массалык онлай-окутуу формасы окутуу актуалдуу жана зарыл болду. Бирок ошол эле мезгилде окутуунун формасы катары лекциялар өтө зарыл, жана окутуунун алдыңкы формасы экендигин далилдеди, бирок азыркы учурда бир эле салттуу лекция аздык кыларын билим берүү мекемелеринде бул маселе талкууга алынышы керек болуп жатканын сезип келебиз. Коом өзгөрдү, угучуулардын баарын дистанттык окутууга өткөрсөк кандай болот деген суроо жаралат. Лекция кайсыл убакта кереги жок болот деген мезгилдерди карап чыгалы:

1. Лекциянын кереги жок, анткени бардык керектүү маалыматтар окуу китептеринде жана интернетте бар. Эмне үчүн лекцияга катышып, окутуучу окуган материалдарды жетишип кол менен жазуу керек, эгерде биз ал материалдардын баарын интернеттен каалаган текст, видео, аудио ж.б. форматта таап жана жүктөй алсак.

2. Көптөгөн студенттер оозеки берүүдө эч нерсени түшүнүшпөйт, кээ бирөөлөр тынч үйдө материалды өзүнчө жакшы үйрөнөт.

3. Көптөгөн лекторлор лекцияны монотондуу, кызыксыз окушат, угучуулардын арасында уйкусун келдтирет. Айрым окутуучулар жыл сайын бир эле нерсени кайталап окушат.

4. Лекция учурунда студенттер материалды өтө абстракттуу кабыл алышат жана алар аны практика жүзүндө кайсыл жерлерде колдоно турган түшүнүшпөйт. Алардын жашоосунда материалдардын кереги барбы, деген суроо пайда болуп, лекция угууга болгон кызыгуусун жоготот.

5. Окутуучу угуучулардын талкууга катышуусуна, өзүн-өзү көрсөтүүгө, угуучулардын ортосунда дискуссияларга, алардын ортосунда атаандашуу жана сүйлөө укугуна студенттерге мүмкүнчүлүк бербейт ж.б. у. с., ушундан улам студенттер айтылып жаткан нерселерге кызыкпайт.

6. Угуучу үчүн лекцияда конспект жазууда "ашыкча эле нерселерди" өздөштүрүп жаткандыгын ачык билбейт, б.а. экзамендин суроолору лекциялардан гана болорун.

7. Мугалимдер жана студенттер үчүн пайдалуу болот эгерде кагаз материалдары жана лекциялардын видеожазуулары менен камсыз кылынышы. Мисалы, окутуучулар изилдөө иштерин, ал эми студенттер практикалык иш – аракеттерин жасашат.

Кээ бир тактоолор педагогикалык практикада чынында эле адилеттүү айтылат. Жогоруда айтылгандарды эске алып, билим берүү процессиндеги лекциялар кандай роль ойной тургандыгын чечүү же такыр колдонбой эле коюуга болот деп айтуудан алысбыз.

Себеби, коомдогу интеллектуалдык элитанын даярдоодо лекция алмаштыргыс орунду ээлейт. Албетте бул тактоолор тууралуу бир гана ата мекендик эмес, эл аралык базадагы Scopus макалаларында да тастыктап турат. Чет элдик авторлордун арасында дагы салттуу лекциялардын муктаждыгы бар деп тааныган өкүлдөрү бар. Мисалы, Джоана Дуарте жана Мара ван дер Плог (Нидерланды) лекция өзүнүн маанилүү ролун сактап калат деп эсептешет[4].

Лекция жогорку окуу жайларда билим берүүдө, сапатты которуудо олуттуу орунду ээлейт, конспектилер жазуу да угуучу учун коптогон пайда алып келет. Жогорку окуу жайларда ошого карабастан, онлайн курска жазылган угуучулар дын саны да өстү, салттуу бетме-бет окутуунун ордуна. Онлайн окутуунун өзгөчөлүктөрүн талдабай эле коелу бул өзүнчө тема. Биздин позиция: онлайн курстары зарыл жана айрыкча, мажбурлап аралыктан окутуу шартында пайдалуу, бирок алар керек жандуу лекциялардын толуктоочусу болуп саналат деп эсептесек болот, андай болбосо интеллектуалдык элитаны түзүү мүмкүн эмес.

Белгилүү изилдөөчүлөрдүн бири Р. Коллинздин алдыңкы социологиялык теориясы боюнча - салттуу ыкманы колдонуу биздин интеллектуалдык негизги идеялык куралыбыз деп белгилейт. Анын позициясына ылайык салттуу ыкманы колдонуу убагында түздөн-түз жеке байланыштар эмоциялардын интенсивдүүлүгүн жогорулатууга менен руханий чыгармачылыктын негизи болуп саналат. Тактап айтканда, жеке байланыштар гана аргументтерди тактоодо жана алардын өзгөрүшүнө алып келет, анын артыкчылыгы жаңы идеяларды жаратууга жаралган суроолордон улам кийинки кадамдарды жасоого дагы издөөнүүгө түрткү берет"[5].

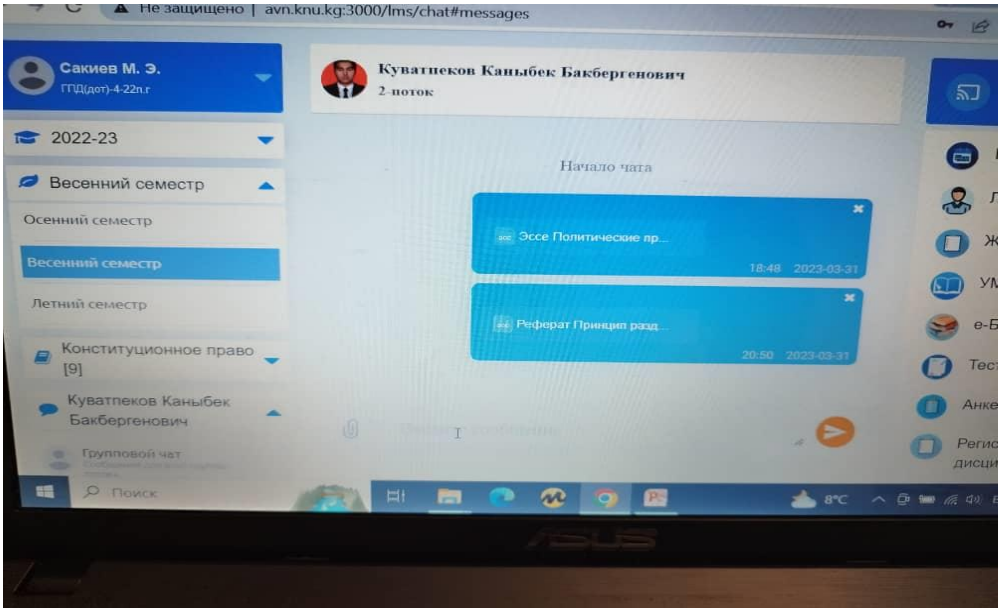

Сүрөт. №2. **Аралыктан окутуу формасындагы порталга өздүк аткарган жумуштарын илүү**

Чоң адамдарды окутууда бир гана мугалимден үйрөнүү эмес тажрыйбалуу практик угуучулардын бири биринен көбүрөөк үйрөнүшөт. Ким кайсы китептерди окуган, бул тема боюнча айтып берүү - деген ой толгоо менен ортого салуу, атаандаштыкты туудурат, угучуунун ар бир айтканына көңүл буруу жаралган эмоциялык энергиялар андан ары өнүгүүнү эле угуучу учун эмес, мугалим үчүн жаңы идеялардын пайда болушу мүмкүн.

Эгерде төмөндөгү суроолорго жооп издесек: «Кимдин окутуучу же окуучусу ким болгон?», «Кимдин студенттик кезде досу же кесиптеши ким болгон?», «Окуу учурунда кимдин атаандашы ким болгон?» Жеке же коомдук талаш-тартыштар оозеки, жазуу жүзүндө болгонбу? Тармактык ыкма интеллектуалдардын ортосундагы жеке байланыштарды изилдөөлөр ушундай суроолорду жаратат. Себеби жеке адамдын турмуштук карьерасынын алгачкы этаптарындагы сырткы көрүнүштөр менен болгон байланыштар көбүрөөк таасирин окучунун мамилеси чоң таасирин тийгизет[6].

Лекциядан кийин кандайдыр бир маселеге кызыккан студенттер аларга илимий жетекчи болуу сунушу менен кайрылышат. Салттуу ыкманы колдонууй илимий жетекчини тандоого шарт түзөт. Тескерисинче практикалык сабактарда угуучулардын мүмкүнчүлүктөрүн талантарын ачууга шарт түзүп берет.

Ар бир айтылган теманы кунт коюп угуп жана окутуучуга суктанган аудиторияны ким калабайт, андай нерсеге кантетке жетебиз, ал үчүн бир топ убакыт талап кылынат жана изилдөөнулөрдү талап кылат. Квалификациялуу адистердин окутуучуларына көбүрөөк төлөшү керек, себеби замапбап угуучуларды ар жагынан болгон ыкмаларды колдонууга окутуучудан да көп чыгым талап кылынат. Арзан окулган лекциялар окутуунун эскирген формасы болуп саналат, ал лекциянын форматын гана берет. Окутуучулардын досканы колдонуу, презентация жасоо, кийиминен баштап анын мимикасына чейин көнүл буруу, ар бир ыкманы өзгөртүү үчүн квалификациясын жогорулатып туруу керек ж. б. ушулардын баардыгы окутуучуга аз эмес каражатты талап кылат.

Интеллектуалдык илимий иштер биринчи кезекте түзүмүнө көңүл буруусу менен башка ырым-жырымдардан айырмаланат. Бул илимий иштердин негизин лекция жана доклад гана түзө алат. Мисалы, берүү жана алуу пикир алмашуу учурунан айырмаланат.

Салттуу лекция окутуунун уникалдуу формасына айландыруучу мүнөздөмөлөрүн карап көрөлү:

Биринчи мүнөздөмөсү лекцияга катышуучулар өзгөчө топко өздөрүн мүчө катары сезишет, моралдык жактан милдеттүүлүгүн сезишет. Лекция угуучуларга эмиоционалдык энергия берет, алардын көңүл борборун буруп, интеллектуалдык таланттарын ачуу менен кубат берип турат. Алган эмоционалдык энергия копко сакталат. Кийинчерээк, индивиддер бул символдорду сүйлөшүүдө же жок дегенде өз оюмда, бул унчукпай турат аларга топтун инсандыгын эскертет. Билимге заряддалган топ белгилүү бир иш-аракеттерди жүргүзө алат.

Эч кимге табышмак эмес чоң адамдардын көпчүлүгү үйдө халатчан, ал эми колунда кружка кофе менен же тамак жасап жатышып лекцияларды угушат, көңүлдүн баары башка жакта, лекцияда (аудиторияда) андай эмес баарын кунт коюп, ойлорунду бир жерге топтоо керек, өтүлгөн материалды оңдоо жана тактоо керек. Илим – белгилүү болгондой бул адамдан эрктүүлүктү жана өзгөчө жөндөмдүүлүктү, жашооңузду ошого карата уюштурууну талап кылат. Кээде көп жерлерде өзүңүздү мажбурлашыңыз керек болуп калат, төмөндө айтылгандай "бардык ийгилик жөн келбейт". Үчүнчү мүнөздөмө. Лектор лекция учурунда угуучулардын арасынан таланттуу угуучулардын тандоо мүмкүнчүлүгүн алат ал эми угуучулар өздөрү илимий жетекчиси тандап алышат. Дисциплинаны өз алдынча үйрөнүүдө тажрыйбасыз окурман жөн эле булактардын эскиргендин айырмалабайт, болгон пункттарды жаңылыктар менен салыштырууну билбейт. Азыркы учурда, чоң адамдарды окутууда лекцияларда юморду колдонууга болот, бирок ал чеги менен болушу керек, болбосо, себеби көңүл ачуу, кээ бир студенттер качан токтоп, ишти улантууга убакыт келгенин түшүнүшпөйт. Кээде улам угуучулардын олуттуу эмес мамилесинен лектордун авторитети түшүп калат[7]. Тажрыйбалуу лектор аудиторияда бул нюанстардын баарын кармап түздөн-түз лекция учурунда, юморду (анын формаларын жана санын) колдонууга чек кое алат. Ошондой эле лекция - бул лектордун көркөм, чечендик жөндөмдүүлүктөрүн ишке ашырып өзүнүн жумушуна терең канааттануу мүмкүнчүлүгүн ала алат. Лекцияны илимий байланыштын уникалдуу түрүнө айландырган бешинчи мүнөздөмө төмөнкүчө. Жакшы лектор лекция учурунда тоту куштай бир берген темасан кайталай бербей, анын маанисин толуктап, жанырпып жакшыраак түшүнүү үчүн көбүрөөк аракет кылуу керек. Лекторлор изденүү абалында болгон учурда лекция учурунда жаңы идеялар пайда болушу мүмкүн, аларды кийинчерээк макала жазууда же окуу китептеринде колдонушат. Аудиторияда жаралган суроолордон улам лектор өзү үчүн жазып алып кийинки сабагында проблемаларды чечүүдө колдонот, угуучулардын өздөрүнүн да ой жүгүртүү жөндөмүн өркүндөтүшөт. Лекциядагы конспект жазууну дагы өзүнчө ыкма катары карасак болот, угуучулардын жеке жазууларынын эсебинен угуучулардын жаңы аргументтерди жана идеяларды курууга жардамы тийет[8].

Жок дегенде ушундай корутундуларды талдап лекциялардын кереги жок экендигин же толугу менен аралыктан билим алууга өтүүгө болобу? деген суроого төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарса болот:

- Эгерде лекцияны толугу менен окуунун кажети жок болсо, аудитория менен байланыш үзүлөт, бардык эле чоң адамдар көпчүлүгү үйдө өз алдынча аралыктан окууга жөндөмдүү болбойт. Демек, ар бир өтүлүүчү дисциплинар үчүн лекцияны уюштуруу керек. Лекцияда жаралган суроолордон улам окутуучу куржунун толуктап, кайсыл багытта изилдөөнүгө жол көрсөтөт.

- Чоң адамдарды окутуу жөн эле мурункудай ата мекендик ыкмаларды окутууга болбойт, угуучулардын жөндөмдүүлүктөрүнө жараша ыкмаларды колдонуу.
- Билим беруунун сапатын көтөрүү үчүн башка жаны ыкмаларды, технологияларды колдонуу. Ар бир угучууга өз алдынча мамиле кылуу, мисалы кесиптик өзгөчөлүгүнө жараша тилин таба билуу керек. Лекциялардын кагаз турундо таратуу уйдон окууга шарт тузуу учун, порталга жуктоо.
- Курстун максаттарын туура аныктоо, кимге арналганын аныктоо керек, аларды аныктоодо ылайыктуу методдорду колдонуу.
- Лекциянын күтүлүүчү натыйжаларын так аныктоо, ар бир лекцияда эс алдыруучу көнугуулөрду колдонуу. Угуучулардын өздөрүн топтук иштерге тартуу, бири бири менен баарлашып, тажрыйба алмаштыруусун уюштуруу. Чоң адамдын билим алуусуна шарт түзүп берүү, тоскоолдуктарын чечип берүү.
- Замандын талабына ылайык башка да формаларды колдонуу керек чоң адамдын билим алуусуна бардык ыкмаларды колдонуу, аралыктан окутуу, салттуу окутуу, ABNде болгон окуу материалдардын илүү, угуучунун билим алуусуна шарт түзүп берүү, кайсыл жерде болбосун тоскоолдуктарын чечип берүү.

Колдонулган адабияттар:

1. Лишевский В. Лекциянын чебери – Александр Григорьевич Столетов // Н-Т.Ru. Техника жана илим: электрондук библиотека. URL: http://n-t. ru/ri/ls/up03.htm, 2020.
2. Столетов А.Г. Сочинениялар жыйнагы. М.- Ленинград: Мам. изд-во техникалык-теоретикалык адабияттары, 1950. 660 с.
3. Стратилаки-Клейн С. Көп тилдүү жана маданияттар аралык компетенттүүлүктүн динамикалык түшүнүктөрү Люксембургдун көп тилдүү чөйрөсү / / Жогорку билим берүүнүн Европалык журналы. 2019. Том. 9. No 3. 300-314-б. Дой: https://doi.org/10.1080/ 21568235.2019.1623705
4. Дуарте ж., Плоег м. Ван дер. Көп тилдүү окутуучулар Нидерландда англис тилинде окутуу: - жогорку окуу жайларында көп тилдүү окутуунун ачкычы барбы? // Жогорку билим берүүнүн европалык журналы. 2019. Том. 9. No 3. 268-284-б. ИИМ: :// doi.org/10.1080/21568235.2019.1602476
5. Коллинз Р. Философиянын Социологиясы: интеллектуалдык теориянын глобалдык озгоруусу. (Котормо англ. Н.С. Розова и Ю.Б. Вертгейм). Новосибирск: хронограф Сибир, 2002. 1280 с, 34 б.
6. Коллинз Р. Философиянын Социологиясы: интеллектуалдык теориянын глобалдык озгоруусу. (Котормо англ. Н.С. Розова и Ю.Б. Вертгейм). Новосибирск: хронограф Сибир, 2002. 1280 с, 33 б.
7. Губанов Н.Н., Рокотянская Л.О., Губанов Н.И. Юморду билим берүүдо колдонууда Теория жана практикасы / / Алма матер (Вестник высшей школы). 2019. № 1.
8. Dieterich C., Hamsher S. Maximizing online instructional pedagogy in teacher education courses for career changers // Journal of educators online. 2020. Vol. 17. No. 1. URL: https://www.thejeo.
9. Com/archive/archive/2020_71/dieterich_hamsherpdf (дата обращения: 13.11.2020).